

Tegenspraak bij de politie

Distantie, betrokkenheid en doorwerking*

Renze Salet & Jan Terpstra

In antwoord op het door de commissie-Posthumus uitgevoerde evaluatieonderzoek naar de rol van politie, Openbaar Ministerie en Nederlands Forensisch Instituut (NFI) bij de Schiedammer parkmoord¹ kwamen de drie genoemde partijen binnen enkele maanden (november 2005) met het Programma Versterking Opsporing en Vervolging (PVOV). Dit programma bevatte tal van aanbevelingen om de kwaliteit en professionaliteit van de opsporing en vervolging in Nederland te verbeteren. Een van de voorgestelde maatregelen bestond uit het organiseren van een vorm van tegenspraak om zo de kans op fouten in opsporing en vervolging te verminderen. Tegenspraak werd daarbij opgevat als 'het intern georganiseerd doorlopend toetsen van beslissingen op een gestructureerde wijze door niet bij het onderzoek betrokken medewerkers'.² Deze maatregel moet de reflexiviteit en het kritisch vermogen binnen de opsporing en vervolging versterken. Daarmee past deze maatregel bij de centrale betekenis die de commissie-Posthumus toekeende aan het verschijnsel 'tunnelvisie' ter verklaring van fouten die waren opgetreden rond de Schiedammer parkmoord.

Met de start van het Programma Versterking Opsporing (PVO) in 2006, waarin een Landelijk Kader, Protocol en Checklist zijn opgenomen, is de feitelijke invoering van tegenspraak bij de Nederlandse politie gestart. Het is daarom van belang na te gaan hoe deze maatregel in de praktijk functioneert en wat hij oplevert. Daarom wordt hier nagegaan hoe in de praktijk bij de Nederlandse politie tegenspraak in de opsporing plaatsvindt en welke bijdrage tegenspraak aan de opsporing levert. Daarbij besteden wij vooral aandacht aan het fundamentele dilemma dat zich voor tegensprekers voordoet tussen distantie en betrokkenheid en gaan wij na hoe tegensprekers hiermee omgaan. Ook gaan wij na op welke wijze tegenspraak doorwerkt in de opsporing.

Dit artikel is gebaseerd op een recent uitgevoerd onderzoek naar de praktijk van tegenspraak in de opsporing bij de Nederlandse politie.³ De kern van dit onderzoek bestond uit een analyse van 26 gevallen van tegenspraak bij vijf verschillende politiekorpsen. Per geval zijn het tegenspraakdossier en een deel van het

* Mr. drs. Renze Salet is onderzoeker aan het Criminologisch Instituut van de Radboud Universiteit Nijmegen. Prof. dr. ir. Jan Terpstra is hoogleraar aan het Criminologisch Instituut van de Radboud Universiteit Nijmegen.

1 Commissie-Posthumus, *Evaluatieonderzoek in de Schiedammer parkmoord: rapportage in opdracht van het college van procureurs-generaal*, Den Haag: Openbaar Ministerie 2005.

2 Openbaar Ministerie, Politie & NFI, *Versterking opsporing en vervolging: naar aanleiding van het evaluatierapport van de Schiedammer parkmoord*, z.p.: z.u 2005.

3 R. Salet & J. Terpstra, *Tegenspraak in de opsporing. Verslag van een onderzoek*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap 2012. Zie daar ook voor uitvoeriger verantwoording van het onderzoek.

opsporingsdossier (vaak het afsprakenjournaal en enkele andere relevante stukken, zoals projectplannen en voortgangsverslagen) bestudeerd. Bovendien hebben per casus twee uitgebreide mondelinge interviews plaatsgevonden, zowel met een tegenspreker als met de teamleider. In het kader hiervan zijn in totaal 47 verschillende personen geïnterviewd. In aanvulling hierop is bij alle politiekorpsen informatie verzameld ten aanzien van een aantal kernvragen, zoals: hoe vaak vindt tegenspraak plaats (en in welke gevallen), hoe is deze georganiseerd, hoe wordt omgegaan met centrale onderdelen van het Protocol en de Checklist? Daartoe is per korps één medewerker telefonisch geïnterviewd en zijn beschikbare documenten geanalyseerd.⁴

Achtergronden en beleidskader

Tegenspraak is na de Schiedammer parkmoord gepresenteerd als middel om tunnelvisie in de opsporing en vervolging te voorkomen. Bij een tunnelvisie houden mensen vast aan een eenmaal gevormde opvatting, zoeken vooral naar bevestiging en sluiten zich af voor informatie die niet in lijn is met de bestaande visie. Dat kan deels een gevolg zijn van groepsprocessen, zoals de druk tot consensus.⁵ In Nederland hebben studies van vooral Crombag, Van Koppen en Wagenaar duidelijk gemaakt dat dit verschijnsel in opsporing en vervolging tot ernstige fouten en dwalingen kan leiden.⁶ De vaak wat naar binnen gerichte cultuur van de politie⁷ is in dit verband mogelijk een extra risicofactor, evenals de druk van buitenaf om in een zaak te 'moeten' scoren en de sterke wens om in een dramatische aan gelegenheid waarin sprake was van een grove schending van rechtvaardigheidsgevoelens tegemoet te komen aan de behoefte het recht te laten gelden.

In het Programma Versterking Opsporing is een aantal vereisten en 'vaste ijkpunten' geformuleerd waaraan de organisatie en uitvoering van tegenspraak bij de politie moeten voldoen. Bovendien bestaat er voor tegenspraak bij de politie een Protocol. De belangrijke onderdelen hiervan worden kort op een rij gezet:⁸

- De inzet van tegenspraak bij de politie is verplicht bij de opsporing in geval van een '(mogelijk) opzettelijk levensdelict, zeer ernstig zedendelict, brandstichting met ernstige gevolgen, gijzeling, ontvoering en andere misdrijven tegen de lichamelijke integriteit waarop een strafbedreiging van 12 jaar gevangenisstraf of meer staat', bij een '(te verwachten) grote maatschappe-

4 Eén korps weigerde hieraan mee te doen.

5 Zie uitgebreider: H.F.M. Crombag, 'Over tunnelvisie', *Trema* 2006, p. 273-279; E. Rassin, *Waarom ik altijd gelijk heb. Over Tunnelvisie*, Schiedam: Scriptum 2007.

6 Zie o.m. H.F.M. Crombag, P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar, *Dubieuze Zaken. De psychologie van strafrechtelijk bewijs*, Amsterdam: Contact 1994.

7 J. Terpstra & D.P. Schaap, 'Politiecultuur. Een empirische verkenning in de Nederlandse context', *PROCES* 2011/4, p. 183-196.

8 Protocol tegenspraak politie (2006). Het Protocol tegenspraak politie is opgenomen in: Openbaar Ministerie, Politie & NFI, *Uitwerking van de maatregelen uit het rapport 'Versterking opsporing en vervolging'*, z.p.: z.u. 2006. In februari 2011 is een nieuw protocol vastgesteld: Centrum versterking opsporing, *Protocol tegenspraak politie*, z.p.: z.u. 2011.

lijke impact', en indien geen sprake is van 'ondubbelzinnig daderschap'.⁹ Bij een dergelijk delict wordt een Team Grootschalige Opsporing (TGO) ingericht. Om deze reden wordt ook wel gesproken van de plicht tot het instellen van tegenspraak bij een TGO-waardig delict. Daarnaast kan tegenspraak worden ingesteld in andere zaken 'met zo een moeilijkheidsgraad of maatschappelijke commotie en/of politiek of juridisch afbreukrisico dat uitzonderlijke inzet en aandacht noodzakelijk worden geacht' (het zogenoemde facultatieve criterium).¹⁰

- Volgens het Landelijk Kader en het Protocol moet de tegenspreker afstand bewaren ten opzichte van het onderzoek. Hij (of zij) mag niet eerder bij dit onderzoek betrokken zijn geweest en moet de werkzaamheden uitvoeren onafhankelijk van het team. Normaal gesproken zal de tegenspreker daarom geen briefings van het team bijwonen.
- Hoewel door de commissie-Posthumus het belang van tegenspraak vooral werd gezien in de bewijsfase van het opsporingsonderzoek, ziet het Protocol in zowel de identificatie- als de bewijsfase taken voor tegensprekers. In de eerste fase dient de tegenspreker zich vooral te richten op hypothesen en op beslissingen over onderzoeksrichtingen, onderzoekssubjecten en verdachten. In de bewijsfase zou de nadruk van de tegenspraak moeten liggen op de kwaliteit van bewijs en dossier. Het is niet de bedoeling dat de tegenspreker zelf onderzoekshandelingen of een schaduwonderzoek verricht. Volgens het Protocol moet de tegenspreker oordelen die aan hypothesen en beslissingen ten grondslag liggen, ter discussie stellen door vragen het team uitnodigen tot zelfreflectie, argumenten falsifiëren en alternatieve hypothesen en zoekrichtingen aanreiken.¹¹
- De tegenspreker moet zich richten op advisering van de teamleider. De tegenspreker werkt echter in opdracht van de divisiechef recherche. Bij blijvend verschil van inzicht met de teamleider moet de tegenspreker dit rechtstreeks rapporteren aan de divisiechef.
- Het Protocol hanteert als uitgangspunt dat tegensprekers uit het eigen korps afkomstig zijn. Het korps richt daartoe een pool op van medewerkers die over ruime en brede recherche-ervaring beschikken. Korpsen kunnen daarbij desgewenst samenwerken.

Uitvoering op hoofdlijnen

De telefonische interviews met vertegenwoordigers van korpsen maken duidelijk dat vijf jaar na invoering van de maatregel ruim de helft van de politiekorpsen (15 van de 25) de regel van het Protocol hanteert dat bij elk TGO tegenspraak

9 Formuleringen overgenomen uit Raamwerk TGO (opgenomen in: Openbaar Ministerie, Politie & NFI 2006).

10 Protocol Tegenspraak (opgenomen in Openbaar Ministerie, Politie & NFI 2006), p. 28-29.

11 Protocol tegenspraak politie (opgenomen in Openbaar Ministerie, Politie & NFI 2006), p. 29.

moet worden ingesteld.¹² Vier korpsen doen niet of nauwelijks aan tegenspraak. Zes korpsen stellen bij een TGO tegenspraak in, tenzij er reden is dat niet te doen, of andersom: hebben bij een TGO geen tegenspraak, tenzij er aanleiding is dat wel te doen.

Het aantal gevallen van tegenspraak per jaar verschilt sterk per korps, onder meer omdat het aantal TGO's sterk uiteenloopt. Sommige korpsen hebben er wel twintig per jaar, andere niet meer dan gemiddeld één.

De meeste korpsen streven ernaar de tegenspreker zo snel mogelijk in te zetten. Juist in de eerste hectische fase van het opsporingsonderzoek wordt dat van belang geacht. Negen korpsen hebben daarom als uitgangspunt dat de tegenspreker binnen de eerste 48 uur moet beginnen. In de praktijk kan de start van de tegenspraak echter aanzienlijk langer duren, zeker bij het enkele korps dat juist als stelregel heeft dat de tegenspraak pas na de hectische fase moet beginnen.

Hoewel in het Protocol wordt gesproken van één tegenspreker per onderzoek, werkt ruim de helft van de korpsen met twee tegensprekers per onderzoek. In tegenstelling tot het Protocol, dat uitgaat van een interne tegenspreker, blijken zes korpsen te werken met een koppel van een tegenspreker uit het eigen korps en een tegenspreker afkomstig uit een ander korps (resp. zogeheten interne en externe tegenspreker). Daarnaast zijn er tien korpsen die alleen externe tegensprekers inzetten. Meestal beschikken tegensprekers over ruime recherche-ervaring. In toenemende mate worden ook recherchekundigen als tegenspreker ingezet.

De meeste korpsen nemen deel aan een samenwerkingsverband rond tegenspraak. Deze werken met een gezamenlijke uitvoeringsregeling en een pool van tegensprekers. Zo is er bijvoorbeeld de afspraak dat er altijd een interne en een externe tegenspreker zijn, waarbij de laatste afkomstig is van een ander korps.

Oorspronkelijk noemde de commissie-Posthumus tegenspraak vooral van belang in de bewijsfase van het opsporingsonderzoek. Het Protocol breidde dit uit tot zowel de identificatie- als de bewijsfase. In de praktijk echter beperkt de tegenspraak bij de politie zich vrijwel volledig tot de identificatiefase. De tegensprekers bij de politie menen dat de verantwoordelijkheid voor de bewijsfase vooral moet liggen bij het Openbaar Ministerie (OM). Er is bij hen echter niet of nauwelijks zicht op tegenspraak bij het OM. Van afstemming of samenwerking is dan ook geen sprake.

Nabijheid en distantie

Het onderzoek naar de concrete tegenspraakgevallen laat zien dat de uitvoering van tegenspraak een grotere variëteit en complexiteit kent dan het Landelijk Kader en het Protocol zouden doen vermoeden. Daarbij is de wijze waarop de tegenspraak feitelijk vorm krijgt in sterke mate afhankelijk van de invulling die daaraan wordt gegeven door de tegenspreker. Deze beschikt over een grote mate

12 In de praktijk blijkt een deel van de onderzochte korpsen hiervan af te wijken. Zo wordt door drie onderzochte korpsen formeel wel het criterium gehanteerd dat bij elk TGO tegenspraak moet worden ingesteld, maar blijkt slechts één van hen dit criterium in de praktijk toe te passen.

van autonomie. De in veel politiewerk optredende autonomie is een gevolg van uiteenlopende factoren, waaronder de noodzaak om met een beperkte hoeveelheid middelen een antwoord te vinden op de druk in het werk van alledag.¹³ In het geval van tegensprekers wordt de autonomie daarnaast ingegeven doordat de beschikbare regelingen, waaronder het Protocol, slechts enkele handvatten bieden voor de uitvoering. Bovendien, de sturing op de tegenspraak is (afgezien van de opdrachtverlening bij de start) beperkt van karakter. Het wordt daarmee in belangrijke mate aan tegensprekers overgelaten zelf een invulling te vinden voor hun taak.

In de grote variëteit aan werkwijzen die tegensprekers hanteren, kunnen twee basisstrategieën worden onderscheiden. De eerste kenmerkt zich door nabijheid, de tweede door meer distantie. De verschillen tussen de twee strategieën kunnen worden beschreven aan de hand van verschillende punten: het contact van de tegenspreker met de teamleden, het moment van tegenspraak, de verantwoordelijkheid van de tegenspreker, de wijze van voorbereiding, en de frequentie.

Strategie I: nabijheid

Tegensprekers die deze strategie hanteren, zitten dicht op het opsporingsteam. Zij hebben meer directe contacten met teamleden en proberen bijvoorbeeld zelf bij briefings van het team te zijn.

Deze tegensprekers blijken soms al met de teamleiding van gedachten te wisselen voorafgaand aan beslissingen in het team. Er wordt van tevoren al aan de tegenspreker gevraagd hoe deze tegen een mogelijke aanstaande beslissing aan kijkt: 'Als je vooraf zit, is het veel prettiger. (...) Want na die tijd is vervelend, want dat betekent dat je dingen moet corrigeren en dat het veel moeilijker wordt.'

Dit hangt samen met een bepaalde opvatting over verantwoordelijkheid. Deze tegensprekers voelen zich er min of meer voor verantwoordelijk indien achteraf zou blijken dat er in het team ernstige fouten zijn gemaakt. Dit kan zover gaan dat zij zich (mede)verantwoordelijk voelen voor het 'oplossen van de zaak'.

Tegensprekers die deze strategie hanteren, bereiden zich zo voor dat zij dicht op het onderzoek komen te zitten. Dat kan inhouden dat de tegenspreker bijvoorbeeld audiovisuele registraties van verhoren of een plaats delict gaat bekijken om zich beter een beeld te kunnen vormen.

Tot slot, tegensprekers die deze strategie hanteren, blijken frequenter tegenspraaksessies te hebben met de teamleiding. Dat kan wel oplopen tot twintig sessies in een halfjaar.

Strategie II: distantie

Hiertegenover staat een strategie waarin tegensprekers meer op afstand blijven van het team. De tegenspreker heeft in dat geval zelf geen contacten met andere

13 Zie M. Lipsky, *Street-level Bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*, New York: Russell Sage Foundation 1980; J. Terpstra, 'Wat zijn belangrijke ontwikkelingen in beelden en praktijken van politiewerk?', in: M. Hertogh & H. Weijers (red.), *Recht van Onderop. Antwoorden uit de rechtssociologie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2011, p. 133-150.

teamleden dan de teamleider of de ambtelijk secretaris. Hij woont ook geen briefings bij.

Tegensprekers met deze strategie spreken alleen achteraf tegen: 'In principe niet over de voorgenomen beslissingen. Anders zou mijn rol niet goed gaan worden, want die beslissing moeten ze vooral zelf doen.' Ook dit hangt samen met een bepaalde opvatting over de eigen verantwoordelijkheid. Tegensprekers met deze strategie benadrukken dat het onderzoek niet hun verantwoordelijkheid is. Zij zijn er slechts om te adviseren en moeten niet op de stoel van de teamleider gaan zitten: 'Het is tegenspreken om de teamleider scherp te houden op afstand en niet als betrokkene.' Deze strategie brengt met zich mee dat de tegenspreker zich bij de voorbereiding meer tot de hoofdlijnen van het onderzoek probeert te beperken. Deze afstandelijkheid komt ook tot uiting in een geringere frequentie van tegenspraaksessies.

Aan de keuze voor een van beide strategieën ligt een fundamenteel dilemma ten grondslag waarmee tegensprekers in hun werk te maken krijgen. Tegensprekers worden in hun werk met twee problemen geconfronteerd die tegenovergestelde eisen aan hen stellen.

Ten eerste staan tegensprekers voor de opgave hoe tunnelvisie in het onderzoeksteam te voorkomen of tegen te gaan. Zij gaan ervan uit dat dat om verschillende redenen vereist dat zij dicht op het team staan. Alleen op die wijze kunnen zij naar hun gevoel zicht krijgen op de vraag in hoeverre er op een open wijze in het team met informatie wordt omgegaan en er niet een focus bestaat op slechts één onderzoeksrichting, verdachte of hypothese met uitsluiting van andere mogelijkheden. Slechts door bijeenkomsten van het team bij te wonen krijgt de tegenspreker er een beeld van in hoeverre het team alleen openstaat voor bevestiging van de eigen verwachtingen en in hoeverre daar een gesloten groepsdenken heerst. Alleen door zelf diepgaand dossiers te bestuderen kan een tegenspreker vermijden dat hij geheel moet afgaan op de visie van de teamleider. Zo ook kan de tegenspreker ontlastende informatie aantreffen die aan de aandacht van het team is ontsnapt.

Daarnaast gaan tegensprekers ervan uit dat zij meer invloed kunnen uitoefenen op het team als zij daar dichterbij zitten. Van een afstand is het moeilijk een teamleider te overtuigen of de denkwijze van een team open te breken. Dat betekent ook dat zij telkens direct nadat het team een beslissing heeft genomen, daarover willen tegenspreken. Hoe meer tijd er is verstreken, des te meer stappen er inmiddels weer zijn gezet en des te moeilijker het wordt keuzes en ontwikkelingen in het team bij te stellen: 'Als je vooraan de beslissing zit, kun je heel veel (...). Hoe verder je naar achteren zit, hoe vervelender het wordt.'

Ten tweede staan tegensprekers voor de noodzaak tunnelvisie bij zichzelf te voorkomen. Tegensprekers zijn soms bang 'meegezogen' te worden in het denken van het team. Om dit te voorkomen zijn deze tegensprekers erop uit afstand te houden tot het team. Vooral voor tegensprekers uit het eigen korps kan dit een lastige opgave zijn. Immers, op de gang, bij de koffieautomaat of misschien zelfs op de eigen afdeling komt de tegenspreker de leden van het team tegen, en als collega's onderling raakt men gemakkelijk aan de praat. Tegensprekers moeten leren

de nodige afstand dan toch te bewaren: 'We zaten in hetzelfde gebouw als het onderzoeksteam. Dus dan kom je elkaar tegen. In het begin deed ik daar krampachtig over, maar later niet meer (...). Ik sprak niet met ze over het onderzoek. Dat probeerde ik te vermijden.'

Om dezelfde reden zijn tegensprekers soms huiverig voor het zogenoemde mee-rechercheren. Tegensprekers, vaak zelf ervaren chercheurs, die dicht op het onderzoek en het onderzoeksteam zitten, lopen kans sterk gedreven te worden door de wens om de zaak op te lossen. Dat houdt echter het risico in dat zij in dezelfde 'tunnel' terechtkomen als het team. In plaats van als rechercheur zien zij zichzelf daarom meer als afstandelijke adviseur van het team: 'Adviserend, maar met afstand. En ja, even geen rechercheur meer zijn. Dat is eigenlijk het moeilijkste. Het gevaar dat je meegaat in, dat je toch gaat speuren zelf als je kansen ziet.'

De meeste tegensprekers neigen in de praktijk tot een afstandelijke strategie. Deze heeft als nadeel dat zij minder goed op de hoogte zijn van een eventuele tunnelvisie in het team en daarop minder invloed kunnen uitoefenen. Een minderheid van de tegensprekers kiest voor grotere betrokkenheid. Dit heeft echter weer als nadeel dat de tegenspreker mogelijk wordt 'meegezogen' in het groepsproces van het team.

Er is daarmee sprake van een fundamenteel dilemma. Tegensprekers proberen op verschillende manieren hierop een antwoord te vinden. Een van de manieren is dat tegensprekers die hoofdzakelijk werken volgens de afstandelijke strategie, soms op onderdelen toch, vaak tijdelijk, dichter bij het team gaan staan. Dat kan bijvoorbeeld zijn omdat de tegenspreker de indruk heeft dat de onderlinge verhoudingen in het team vertroebeld zijn of omdat hij vindt dat hij via alleen onderzoeksjournals onvoldoende zicht krijgt op de onderzoeksrichtingen en beslissingen.

De keuze van de tegenspreker voor een afstandelijke of nabije strategie kan afhangen van verschillende factoren. Interne tegensprekers hebben er soms moeite mee op afstand te blijven. Als de tegenspraak pas laat op gang komt, en het onderzoek al een tijd loopt, lijkt de tegenspreker vrij automatisch op afstand te functioneren (met als risico dat hij achter de feiten aanloopt). Ook de hoeveelheid tijd die tegensprekers ter beschikking hebben, kan hier een rol spelen. Veel tegensprekers ervaren tijdsdruk, omdat zij het tegenspreken moeten doen naast hun andere dagelijkse werkzaamheden (die niet alleen door-, maar vaak ook voor- gaan). Gevolg is dat tegensprekers dan kiezen voor afstand.

Ook de opstelling van de teamleider kan hier een rol spelen. De meeste teamleiders willen beslissingen pas achteraf voorleggen aan tegensprekers. Er zijn echter teamleiders die (soms naar het lijkt uit onzekerheid) tegensprekers vooraf om advies vragen. Soms gaan tegensprekers hierin (gedeeltelijk) mee.

In het Landelijk Protocol lijkt het dilemma tussen afstandelijkheid en nabijheid te zijn onderkend. In het algemeen wordt in het Protocol de voorkeur gegeven aan een afstandelijke strategie (gesproken wordt van een 'bewust aangebrachte distantie'). Het Protocol biedt echter de ruimte aan tegensprekers om indien gewenst dichter op het team te functioneren, bijvoorbeeld door briefings bij te wonen. Het gekozen uitgangspunt van afstandelijkheid lijkt overigens moeilijk te

rijmen met het ook in het Protocol gehanteerde uitgangspunt dat de tegenspraak intern moet worden georganiseerd. Dit leidt er in de praktijk vaak toe dat de afstand juist klein blijft. Teamleden en tegenspreker zijn immers dan (directe) collega's.

Ook in het beleid van de meeste korpsen wordt voor een afstandelijke strategie gekozen. Enkele korpsen realiseren zich echter dat voor het succesvol uitvoeren van tegenspraak nabijheid vaak gewenst is. Dit heeft echter als risico dat ook tegensprekers zich laten meeslepen in de visie en denktrant van het team. Om die reden kent een van de korpsen een zogenoemde coach voor tegensprekers. Deze blijft op meer afstand dan de tegenspreker. De coach begeleidt en adviseert de tegenspreker, met als doel te voorkomen dat deze (ongemerkt) in de tunnelvisie van het team meegaat. Een vergelijkbare oplossing kan worden gerealiseerd door een combinatie van een interne en een externe tegenspreker. De eerste staat dicht bij het team. De tweede blijft als buitenstaander op meer afstand en kan zo de interne tegenspreker corrigeren. Tegelijk wordt met deze constructie het nadeel van een al te afstandelijke tegenspraak vermeden.

Doorwerking

Een belangrijke vraag in dit verband is in hoeverre tegenspraak bij de politie een effectieve strategie is. Het antwoord hierop is lastig te geven. Omdat (quasi-)experimenteel onderzoek naar tegenspraak in de opsporing niet goed mogelijk is, moet worden volstaan met andere onderzoeksmethoden. Daarbij doen zich twee methodische problemen voor, namelijk met betrekking tot de beschikbaarheid van informatie over mogelijke effecten en met betrekking tot de causaliteit (dat wil zeggen de vraag hoe vast te stellen dat een verandering in de opsporing het gevolg is van tegenspraak en niet van iets anders).

Om toch zicht te krijgen op de doorwerking van tegenspraak zijn twee wegen bewandeld. Allereerst zijn tegenspraakdossiers vergeleken met opsporingsdossiers. Als een thema door een tegenspreker werd ingebracht, is in het onderzoeksdossier nagegaan of rond dat thema in het onderzoek op een wat later tijdstip een reactie is te vinden. Vervolgens zijn interviews met de teamleider en tegensprekers gebruikt om meer zicht te krijgen op de doorwerking van tegenspraak. Wijzen dossiers en interviews in eenzelfde richting, dan lijkt er voldoende plausibiliteit om van een effect van tegenspraak op het opsporingsonderzoek te mogen spreken. Deze studie beperkt zich tot het aantonen van de doorwerking van tegenspraak op casusniveau, zonder dat duidelijk is hoe vaak deze effecten in het algemeen optreden.¹⁴

Om van effecten te kunnen spreken is uiteraard van belang wat als doel van tegenspraak wordt gezien. Afgaande op het Protocol is het formele doel van tegenspraak het tegengaan of voorkomen van tunnelvisie in de opsporing. Onder-

14 Zie voor deze onderzoeksstrategie uitvoeriger: M.Q. Patton, *Qualitative research & evaluation methods*, Thousand Oaks/Londen 2001; J.E. Gerring, *Case study research. Principles and practices*, New York: Cambridge University Press 2007; A.L. George & A. Bennett, *Case studies and theory development in the social sciences*, Cambridge: Belfer Centre 2005.

zoek naar de praktijk van tegenspraak maakt echter duidelijk dat tegensprekers een aanzienlijk ruimere invulling hieraan geven. Hun inbreng is niet alleen gericht op inhoudelijke aspecten van het opsporingsonderzoek (zoals de gehanteerde hypothesen en scenario's¹⁵ of de in het onderzoek gebruikte opsporingsmethoden), maar ook op de in het onderzoek gehanteerde procedures (waaronder de inrichting van het team, de wijze van verbaliseren en rapporteren en de rechtmatigheid van bewijs), en op sociale processen (waaronder de sfeer in het team en de wijze waarop in het team met afwijkende geluiden wordt omgegaan). Gegeven deze verbreding van doeleinden, moet onderzoek naar effecten van tegenspraak zich niet beperken tot eventuele gevolgen voor een tunnelvisie in het team.

Uitgaande van deze ruimere invulling van doeleinden van tegenspraak, kan onderscheid worden gemaakt tussen drie niveaus waarop tegenspraak in de praktijk blijkt te kunnen doorwerken, namelijk het niveau van de teamleider, het niveau van het desbetreffende opsporingsonderzoek en het niveau van de opsporing bij het desbetreffende korps in meer algemene zin. Hierna wordt kort ingegaan op de verschillende niveaus.

Tegensprekers hebben bij hun werkzaamheden primair te maken met de teamleider. Een eventuele doorwerking van de tegenspraak op het opsporingsonderzoek of op het team verloopt dan ook primair via de teamleider. Teamleiders constateren dat de tegenspraak ertoe bijdraagt dat zij meer 'alert' zijn op bepaalde zaken en dat tegenspraak ertoe bijdraagt dat zij 'scherp' blijven. Tegenspraak zou bevorderen dat ze beter nadenken over beslissingen en zich bewuster zijn van hun manier van werken: 'dat je daar nog eens over nadenkt'. Teamleiders menen dat zij onder invloed van tegenspraak meer aandacht gaan besteden aan de wijze van rapporteren. Tegelijk biedt tegenspraak aan teamleiders een 'moment van betrekkelijke rust' en reflectie in de hectiek van het onderzoek, soms ook een 'uitlaatklep'. Opvallend is dat tegenspraak soms door teamleiders wordt gewaardeerd niet vanwege de kritische inbreng, maar omdat het aan de blijkbaar bestaande behoefte tot bevestiging voldoet. De desbetreffende teamleiders blijken onzeker over de koers die zij volgen in het onderzoek en zijn blij dat de als rechercheur ervaren tegensprekers hen op dat punt bevestigen. Soms ook leveren tegensprekers hun (ongemerkt) steun in hun verschil van mening met teamleden of een officier van justitie.

De doorwerking van tegenspraak op de teamleider is echter vaak beperkt. Tegenspraak kan bij sommige teamleiders op weerstanden stuiten, zeker als het gaat om een jonge tegenspreker met weinig ervaring en naam in het recherchevak, die van buiten de politie komt. Soms wordt tegenspraak ook gezien als een overbodig en tijdrovend ritueel.

Ten tweede laten de onderzochte gevallen zien dat tegenspraak kan doorwerken in het desbetreffende opsporingsonderzoek. Dit kan betrekking hebben op zowel de gehanteerde procedures als de inhoud van het onderzoek. Bij veranderingen in procedures kan het gaan om details (zoals kleine tekstuele veranderingen in een

15 Zie voor deze begrippen o.m. N. Kop, R. van der Wal & G. Snel, *Opsporing Belicht. Over strategieën in de opsporingspraktijk*, Apeldoorn: Politieacademie 2011.

rapportage), maar ook om belangrijke veranderingen, zoals de beslissing te gaan werken met betere verhoorplannen of het nauwkeuriger vastleggen van in het onderzoek gehanteerde scenario's.

Geconstateerde inhoudelijke effecten van tegenspraak hebben onder meer betrekking op de gebruikte scenario's en de prioritering daarvan, hypothesen, opsporingsmethoden, onderzoeklijnen, doelstellingen, bewijsmiddelen of inzet van bepaalde specialismen. Hoewel het soms om belangrijke veranderingen gaat, is in geen van de 26 onderzochte gevallen sprake van een radicale wending in het onderzoek als gevolg van tegenspraak.

Ten derde worden door geïnterviewde teamleiders en tegensprekers effecten van tegenspraak gesignaleerd die vaak op wat langere termijn optreden in andere onderzoeken. Het belangrijkste effect is een verbetering in de verslaglegging. Men wijst erop dat beslissingen en overwegingen beter worden vastgelegd. Onder invloed van de tegenspraak zouden ook scenario's beter worden uitgewerkt. Ook zouden onder invloed van de tegenspraak in de opsporing gehanteerde werkwijzen worden aangepast. Vooral dat laatste betreft vaak een indirecte doorwerking van de tegenspraak. Deze langetermijneffecten hebben vooral betrekking op de in de opsporing gehanteerde procedures. Veel minder wordt door tegensprekers en teamleiders gewezen op inhoudelijke effecten van tegenspraak op wat langere termijn. Een enkeling wijst op een groeiend besef in de opsporing dat voorzichtig moet worden omgegaan met het al te snel trekken van conclusies. Eén tegenspreker spreekt in dit verband van een cultuuromslag die onder invloed van tegenspraak zou zijn opgetreden in de opsporing: '(Van) een wat meer gesloten cultuur, naar een meer open cultuur.'

Concluderend: de huidige praktijk van tegenspraak bij de Nederlandse politie kan op een concrete wijze doorwerken in de opsporing, zij het dat de reikwijdte van deze effecten meestal vermoedelijk beperkt is. Een radicale wijziging in de koers van een onderzoek is in deze studie niet gevonden. Deels lijkt de relevantie van tegenspraak echter te zitten in een meer sluipende doorwerking. De teamleider wordt bijvoorbeeld meer alert op bepaalde zwakke punten. Onder invloed van de in de tegenspraak naar voren gekomen geluiden wordt op langere termijn in de opsporing de werkwijze aangepast. Tegenspraak richt zich niet alleen op tunnelvisie, maar veel breder op wat kan worden omschreven als de kwaliteit van de opsporing. Tegelijk heeft de doorwerking daarvan soms mogelijk een wat vaag, maar daarom wellicht niet minder belangrijk karakter (als een sterker besef van mogelijke valkuilen in de opsporing).

Slot

Uit dit onderzoek blijkt dat tegenspraak bij de politie in een aantal jaren duidelijk van de grond is gekomen. Tegelijk blijkt het een complexere opgave dan mogelijk van tevoren werd gedacht. De gedachte dat tegenspraak onafhankelijk moet zijn van het team, wordt in de praktijk slechts gedeeltelijk gerealiseerd. Behalve praktische en organisatorische omstandigheden (zoals beschikbare researchcapaciteit)

teit en reisafstanden) speelt daarbij een rol dat de tegenspreker voor de opgave staat niet alleen op afstand te functioneren, maar dat voor hem ook nabijheid nodig is. Tegelijk worden bij tegenspraak in de praktijk geleidelijk bredere doeleinden nagestreefd. Niet alleen tegengaan van tunnelvisie, maar bevordering van de kwaliteit van opsporing lijkt het doel te worden.

Binnen de politie lijkt langzaam een discussie te ontstaan over de vraag in hoeverre met tegenspraak moet worden doorgedaan. In verschillende interviews wordt gesuggereerd om alleen nog in uitzonderlijke gevallen tegenspraak te organiseren. Twee argumenten spelen daarbij een rol. Ten eerste zou tegenspraak te veel capaciteit vergen. Ten tweede zou, mede onder invloed van tegenspraak, een cultuurverandering zijn opgetreden binnen de Nederlandse politie, waardoor tegenspraak overbodig zou zijn geworden.

Beide argumenten roepen vragen op. Ten eerste is de investering die met tegenspraak gepaard gaat uiteindelijk beperkt, vergeleken met de grote personele capaciteit die TGO's vereisen. De vraag of tegenspraak een efficiënte investering is, laat zich bovendien nauwelijks beantwoorden. Wat is het voorkomen van fouten in de opsporing ons waard? De veronderstelling dat onder invloed van tegenspraak de cultuur in de opsporingsteams zo veranderd zou zijn dat dit middel niet meer nodig is, lijkt daarnaast onwaarschijnlijk. Tegenspraak vindt immers vaak op grote afstand van de opsporingsteams plaats. Alleen al daarom is nauwelijks te verwachten dat tegenspraak zulke ingrijpende culturele gevolgen kan hebben.

Voorlopig lijkt er geen reden om met tegenspraak te stoppen of deze te beperken. Hoewel tegenspraak niet tot radicale wendingen in onderzoeken leidt, laat het onderzoek wel zien dat ze tot positieve bijstellingen in een onderzoek kan bijdragen. Eerder kan de vraag worden gesteld of uitbreiding van tegenspraak naar niet-TGO-onderzoeken op zijn plaats is. Bovendien, om een antwoord te vinden op de tegenstrijdige eisen van afstand en betrokkenheid is het te overwegen om in de tegenspraak vaker gebruik te maken van een combinatie van een interne en externe tegenspreker.

Op dit moment komt tegenspraak in een deel van de gevallen pas op gang nadat het onderzoek al een tijd loopt. Dit is ingegeven door zowel praktisch-organisatorische omstandigheden als de overweging dat de hectiek van de eerste fase van het onderzoek zich niet verdraagt met tegenspraak. In de eerste fase van het opsporingsonderzoek worden vaak echter cruciale beslissingen genomen. Om die reden is ook in die fase tegenspraak wenselijk, zij het misschien aangepast aan de omstandigheden van die fase van het onderzoek.

Geconstateerd is in dit onderzoek dat de sturing op tegenspraak in de praktijk beperkt is. Dit draagt er mogelijk aan bij dat de doelen van tegenspraak niet altijd duidelijk zijn. Duidelijkheid is op dat punt gewenst, mede om te voorkomen dat onrealistische verwachtingen over tegenspraak een rol gaan spelen (als de gedachte dat de tegensprekers vooral moeten bijdragen aan de oplossing van een zaak).